

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 8

Sayı 1

Ocak - Haziran 2008

Şia'da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri

Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK*

Atıf / ©- Öztürk, M. (2008). Şia'da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1), 43-63.

Özet- *Arapça bir kelime olan rec'at "geri dönüş" anlamına gelir ve bu kök anlamıyla bağlantılı olarak, "Ölümden sonra tekrar dünyaya dönmek" yahut "Kıyametten önce bir grup ölü insanın Allah tarafından diriltilip tekrar dünyaya dönmesi" şeklinde bir terimsel anlam içerir. İmâmiyye Şiası bu anlamda bir rec'atın hak olduğuna ve gelecekte vuku bulacağına inanır. Buna karşılık Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Zeydiyye gibi diğer mezhepler böyle bir inancın sahih İslam akidesinde yeri olmadığı fikrini savunur. Şia'ya göre bu isabetsiz bir görüştür. Çünkü rec'at her şeyden önce Kur'an ayetleriyle sabit bir inançtır. Ayrıca bu konuda birçoğu Ehl-i Beyt imamlarından gelen iki yüz civarında hadis (ahbar) mevcuttur. İşte bu makalede, ilkin Şia'daki rec'at inancının muhtemel kökenleri üzerinde durulacak, ardından Şiî âlimlerin rec'ata delil gösterdikleri nasların bu konuda istidlalde bulunmaya elverişli olup olmadığı meselesi tartışılacaktır.*

Anahtar Kelimeler- Şia, İmâmiyye Şiası, rec'at, mehdî.

Giriş

Rec'at (ric'at), İmâmiyye Şiası'nın özellikle gaybet ve mehdilik telakkileriyle çok yakından ilintili bir kavramdır. Başta Ehl-i Sünnet olmak üzere Mu'tezile, Mürcie ve Zeydiyye gibi birçok İslam mezhebi tarafından heretik bir inanç olarak değerlendirilen rec'atın¹ kav-

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

¹ Bkz. Ebü'l-Hüseyn Abdurrahîm b. Muhammed el-Hayyât, *el-İntisâr ve'r-Red 'alâ İbni'r-Râvendî*, Beyrut 1993, s. 132-133. Cârudiyye fırkası diğer Zeydî fırkaların aksine rec'at inancını olumlayan bir

ramsal içeriğiyle ilgili tartışmalar ağırlıklı olarak Kalam sahasında cereyan etmiş olmakla beraber, naslarla ilişkilendirilen diğer bütün inanç konularında olduğu gibi bu konuda da Kur'an'daki çeşitli ayetlerle istidalde bulunulmasından dolayı tartışma tefsir literatürüne de yansımıştır. Sözlükte “dönmek, geri gelmek” anlamındaki *rucû'* kökünden türetilmiş bir masdar-isim olan *rec'at* “geri dönüş” demektir ve bu kelime anlamıyla bağlantılı olarak, “ölümden sonra tekrar dünyaya dönmek” yahut “Kıyametten önce bir grup ölü insanın Allah tarafından diriltip tekrar dünyaya dönmesi” şeklinde bir terimsel anlam içerir.

Bazı kaynaklarda Cahiliye devri Arap toplumunda öldükten sonra tekrar dünyaya dönme inancının mevcut olduğu belirtilir.² Arapça sözlüklerde *fulânün yû'minü bi'r-rec'ati* ibaresinin, “Falan kişi öldükten sonra dünyaya geri döneceğine inanıyor” anlamına geldiğinin belirtilmesi³ cahiliye devrindeki *rec'at* inancının bir yansıması kabul edilebilir. Hatta Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Hz. Ömer'in, “Allah'ın elçisi ölmedi. Gerçekte o, Musa'nın kırk gün süreyle kavminden uzaklaşıp rabbine gitmesi gibi [kısa süreliğine aramızdan ayrılıp gitti]. Bakın, yeminle söylüyorum ki Allah'ın elçisi geri dönecektir. Beklentim odur ki Rasûlullah geri döndüğünde kendisi hakkında 'öldü' diyenlerin ellerini ve ayaklarını kesecektir.”⁴ şeklindeki sözü de İslam öncesi Arap toplumundaki *rec'at* inancına ilişkin bir ipucu olarak değerlendirilebilir.⁵

görüğe sahiptir. Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'in (ö. 150/767) görüşlerini benimseyen bu fırkadan bir grup Muhammed b. Abdillâh b. Hasen'in öldürülmediğini, halen sağ olduğunu ve zamanı gelince mehdî olarak ortaya çıkacağını ileri sürerken diğer bir grup Muhammed b. Kâsım'ın ölmediğini, onun muntazar mehdî olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Halil İbrahim Bulut, “Şii Fırkalarda Gaybet ve Ric'at İnanç”, *İslâmiyât VIII* (2004), sayı 1, s. 148-149.

² Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, y.y., 1380, VI. 142-145.

³ Ebû'l-Fazl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1990, VIII. 114; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Küveyt 1986, XXI. 67.

⁴ Ebû Abdillâh İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut trs., II. 266.

⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI. 143. Avni İlhan'ın Hz. Ömer'in sözüyle ilgili şu değerlendirmesi de aynı paraleldedir: “Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ömer'in, bazı münafıkların Peygamber'in öldüğünü iddia ettiklerini, halbuki onun ölmediğini, Musa'nın kavminden kırk gece ayrıldıktan sonra dönüşü gibi onun da döneceğini belirten cümleleri (Taberî, III. 200) her ne kadar büyük bir üzüntünün etkisiyle söylenmiş ise de o devirdeki gaybet ve *rec'at* telakkisini bir ölçüde yansıtmaktadır”. Avni İlhan, “Gaybet”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII. 40.

Bu noktada Muhsin el-Emin (ö. 1952) gibi bazı Şîî müelliflerin rec'at konusunda Hz. Ömer'in "Rasûlullah ölmedi..." sözüne gönderme yapmış olmaları ve bu inancın ilk defa onun tarafından dile getirildiği savına sahip çıkmaları⁶ ilginç bir ironi olarak kaydedilmelidir. Hatta İmâmîyye Şiası'nın hemen her fırsatta Hz. Ömer'i çok ağır bir dille eleştirdiği hatırdâ tutulduğunda, rec'at konusunda onun sözüyle bir tür istidlalde bulunmanın, Şia açısından ironi kelimesinin bile tam olarak karşılamadığı garip bir durum ve tutuma işaret ettiği söylenebilir.

Kendi devrinde İmâmîyye Şiası'nın ilim önderi kabul edilen ve Şîî gelenekteki Usûlîlik düşüncesini sistemleştiren Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) ifadelerine göre rec'at inancı şöyle bir içeriğe sahiptir: Allah kıyametten önce bir grup ölü insanı diriltip yeniden dünyaya döndürecektir. Bu rec'at hadisesi Mehdî'nin zuhur ettiği dönemde gerçekleşecektir. Tekrar dünyaya döndürülen insanlar birbirine düşman iki gruptan oluşacaktır. Bir grupta iman ve salih amelde zirveye ulaşmış ve hayatta iken büyük günahlardan kaçınıp iyi hâl üzere ölümlerini yaşamış insanlar yer alırken, diğer grup hayat boyu sırf fesat peşinde koşmuş, Allah dostlarına olmadık eziyetler etmiş ve sayısız günah işlemiş zalimler güruhundan ibaret olacaktır.

Allah bu iki gruptan ikini tekrar dünyaya döndürmekle yüceltecek, yani vaktiyle kendilerine eziyet eden o zalimler güruhundan intikam almalarını sağlayacak ve böylece onların gönüllerine su serpecek, ayrıca onlara güç ve iktidar imkânı bahşedecektir. Daha sonra her iki grup da ölecek ve bu hâl üzere kıyamet günü yeniden diriltilmeyi bekleyecektir.⁷

Şîî müfessir Tabersî (ö. 548/1153) 27.Neml 83. ayetin tefsirinde bu anlamda bir re'catın imkân dışı (muhal) olmadığını söyler. Anlaşıldığı kadarıyla Tabersî bu fikrini ilâhî kudretin sınır tanımazlığıyla temellendirir. Şöyle ki Allah dilediği her şeyi gerçekleştirme gücüne sahiptir; o halde rec'at da O'nun sınırsız kudreti dâhilindedir. Kaldı ki birçok ayette Allah'ın geçmiş ümmetler arasında kimi insanları ölümlerinden sonra diriltip tekrar dünyaya döndürdüğünden söz edilmektedir.⁸

⁶ Bkz. Seyyid Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şia*, Beyrut 1983, I. 53.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî (Şeyh Müfid), *Evâilü'l-Makâlât*, Tebriz 1363, s. 89-90.

⁸ Ebû Ali el-Fadl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1997, VII. 321.

Başta da belirtildiği gibi Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Zeydiyye âlimleri böyle bir inancın sahih İslam akidesinde yeri olmadığını söylerken özellikle klasik dönem Şîî-İmâmî kelam ve tefsir âlimleri rec'atın her şeyden önce Kur'an ayetleriyle sabit bir inanç olduğunu savunmuşlar ve bu konuda birçok ayetle istidlalde bulunmuşlar; ayrıca birçoğu Ehl-i Beyt imamlarına isnat edilen iki yüz civarında rivayet aktarmışlardır.

Rec'at İnancının Muhtemel Köken(ler)i ve Tarihesi

Birçok araştırmacının ortak kanaati Şia'daki mehdilik ve rec'at inancının Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı olduğu yönündedir.⁹ Ancak Mu'tezile kelamcısı Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) Şîî gelenekteki bu inançların Mecusilikten tevarüs edildiğini söylemiştir.¹⁰ Buna karşılık Nevbahtî (ö. 310/922) ve Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/936) gibi makâlât-fırak yazarları rec'at fikrinin ilk defa Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe'ye nisbet edilen Sebeiyye fırkasınca dillendirildiğini belirtmişlerdir. Hz. Ali'nin rec'atına inanan bu fırkanın iddiası özetle şudur: Gerçekte Hz. Ali ne ölmüş ne de öldürülmüştür. Dahası o, Arapları اساسıyla sevk ve idare etmedikçe ne öldürülecek ne de ölecektir;¹¹ kıyametten önce dünyaya dönecek ve yeryüzünde tam anlamıyla adaleti tesis edecektir.¹²

Taberî'nin (ö. 310/922) *Târihü'l-Ümem*'indeki bir rivayet İbn Sebe'nin 28.Kasas 85. ayeti rec'at manasında yorumladığı bilgisini içermektedir. Bu rivayete göre, "İnsanlar, İsa'nın dünyaya döneceğine inandıkları halde her nedense Muhammed'in döneceğini kabul etmemektedirler." diyen İbn Sebe, "[*Ey Peygamber!*] *Kur'an'a uymayı sana farz kılan Allah seni döneceğin yere döndürecektir*" [28.Kasas 85] ayetini delil göstererek, "İsa yeniden dünyaya dönecekse Muhammed haydi haydi dönecektir" iddiasında bulunmuştur.¹³

⁹ Mesela bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *el-'Aklü's-Siyâsiyyü'l-'Arabî*, Beyrut 1991, s. 286-290; Ignaz Goldziher, *el-'Akide ve's-Şerî'a fi'l-İslâm*, Mısır trs., s. 215.

¹⁰ Bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtü Delâil'in-Nübüvve*, Bağdat 1966, I. 180.

¹¹ Hasen b. Musa en-Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, Beyrut 1984, s. 22.

¹² Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1999, I. 86.

¹³ Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1967, III. 98. Ayrıca bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1987, III. 46. İlginçtir, Allâme Meclisî'nin (ö. 1110/1699) *Bihâru'l-Envâr* adlı eserindeki bir rivayete göre 28.Kasas 85. ayet İmam Ca'fer Sâdik tarafından, "Peygamberiniz size dönecektir" (*nebiyyüküm râciun ileyküm*) şeklin-

Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin (ö. 439/1037) verdiği bilgiye göre İbn Sebe, Hz. İsa gibi dünyaya dönecek olan kişinin Hz. Ali olduğunu ileri sürmüştür. Hz. Ali şehit edilmiş ve fakat gerçekte ölmemiş, tıpkı Hz. İsa gibi göğe yükseltilmiştir. Gün gelecek, yeryüzüne inecek ve düşmanlarından intikam alacaktır.¹⁴

Mezhepler tarihi kaynaklarındaki bütün bu bilgilere rağmen rec'at inancının kökenini Abdullah İbn Sebe ve Sebeiyye fırkasına irca etme düşüncesi, özellikle bu konuyla ilgili bilgilerdeki otantisite probleminden dolayı tartışmaya açık gözükmektedir. Her şeyden önce İbn Sebe'nin tarihsel bir figür olduğu şüphelidir. Tarih kitaplarında İbn Sebe hakkında verilen bilgilerin ilk ve tek kaynağı İbn Maîn (ö. 232/846), Nesâî (ö. 303/915), Ebû Dâvûd (ö. 316/928), Ebû Hâtim (ö. 327/938), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Adî (ö. 365/976), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) gibi birçok hadisçi tarafından şiddetle tenkit edilen, zındıklık ve yalancılıkla suçlanmasının yanında hadis uydurduğu da söylenen Seyf b. Ömer el-Üseydî et-Temîmî'dir.¹⁵

Diğer taraftan İbn Sebe kaynaklarda İbnü's-Sevdâ, İbn Sebâ, İbn Vehb b. Sebâ gibi farklı adlarla anılmaktadır. Bu durum, mezkûr adların tek kişiye mi yoksa farklı kişilere mi ait olduğu problemini doğurmaktadır. Ayrıca, İbn Sebe'yle ilgili bilgilerde bir dizi çelişki ve tutarsızlık bulunması ister istemez bu adın tarihsel bir figüre karşılık gelmediği şüphesine yol açmaktadır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü İbn Sebe ve Sebeiyye hakkındaki bilgilere en azından ihtiyatla yaklaşılmalıdır.¹⁶ Bu noktada, İbn Sebe'yle ilgili kapsamlı bir araştırmanın sonuç kısmında yer alan şu tespitler zikre değer niteliktedir:

Sebeîlikle ilişkilendirilen isimler, fikirleri ve siyasi tavırları itibariyle Sebeiyye'nin herhangi bir fırkaya delalet etmediğinin en büyük kanıtı durumdadırlar. Zira söz konusu isimler arasında ne tarih ne mekân ne de fikir

de tefsir edilmiştir. Yine aynı eserdeki bazı rivayetlerde bu ayetin erken dönem Şîî muhaddis ve müfessir Câbir el-Cu'fî (ö. 128/746) tarafından da rec'at anlamında yorumlandığı belirtilmiştir. Muhammed Bâkir b. Muhammed Takî Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1404, LIII. 46, 61, 121.

¹⁴ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir, Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, Beyrut trs., s. 233-234. .

¹⁵ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, Kahire 1963, II. 255-256; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, Beyrut 1991, II. 470.

¹⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, İstanbul 1988, I. 133-134.

bakımından bir ilişki kurmak mümkündür. Buna ilaveten Sebeiyye Osman muhalifleri, Ali taraftarları, Yemenliler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip kimseleri tanımlamaktan daha çok onları karalamaya yöneliktir. Sebeiyye ile ilişkilendirilen fikirlere gelince; bunların hepsinin belli bir dönemde ortaya çıkmış ve belli bir dönemi tasvir eden fikirler olduğunu söylemek biraz zordur. Seyf'in, Hz. Osman döneminde, Abdullah b. Sebe tarafından dile getirildiğini iddia ettiği rec'at ve vasîlik fikirlerinin ne Hz. Osman dönemi, ne de Hz. Ali dönemi ile bir ilişkisini kurmak mümkündür.¹⁷

Şîîlikteki rec'at inancının kaynağını Yahudiliğe irca eden görüşe gelince, bu görüş bazı çağdaş Şîî âlimlerce isabetsiz bulunmuştur. Mesela Kâşifülgîtâ (ö. 1954) İmâmiyye Şiasındaki rec'at inancının Yahudi kaynaklı olduğu fikrini isabetsiz bulma gerekçesini özetle şöyle ifade etmiştir: "İslam'da da Yahudilikte de bir tek tanrıya ibadet edilmesi gerektiği inancı vardır. Bu ortak inançtan hareketle İslam'ın Yahudilikten doğduğu çıkarımında bulunulabilir mi?"¹⁸

Böyle bir çıkarımı haklı olarak "saçma" olarak nitelendiren Kâşifülgîtâ rec'at meselesini vesile kılarak Ehl-i Sünnet ulemasına da şöyle bir serzenişte bulunmuştur: "Rec'at konusunda [Şia'ya] dil uzatmak Sünnî âlimlerin ilk asırdan şu modern zamanlara kadar devam eden bir geleneğidir. İçlerindeki cerh-tadil uleması, birtakım büyük Şîî muhaddis ve ravilerden söz edince, Sünnî âlimler bu muhaddisler ve ravilerin sika, takva sahibi ve güvenilir insanlar olmasından ötürü onlara dil uzatma imkânı bulamadılar. Ama bu defa da rec'at inancı üzerinden çamur atıp onları adeta Allah'a şirk koşan, puta tapan kimseler gibi tanıttılar."¹⁹

Mukayeseli dinler tarihiyle ilgili araştırmalar gaybet, rec'at ve kurtarıcı mesih/mehdi inancının hemen bütün dinlerde mevcut olduğunu göstermekle birlikte İmâmiyye Şiasındaki rec'at inancının Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı olduğu hususunda kesin bir yargıda bulunmak

¹⁷ Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2005, s. 199.

¹⁸ Muhammed Hüseyin Kâşifülgîtâ, *Aslu'ş-Şîa ve Usûlühâ*, Kum 1415, s. 167.

¹⁹ Kâşifülgîtâ, *Aslu'ş-Şîa*, s. 168.

güçtür. Çünkü Şia'nın benimsediği gaybet, rec'at ve mehdi inançları ile bilhassa Yahudilikteki Mesih telakkisi arasında belirgin farklar mevcuttur.²⁰ Bu nedenle Şiilikteki rec'at inancını doğrudan Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilişkilendirmek sağlıklı bir tespit gibi gözükmemektedir. Öte yandan, aynı coğrafya ve aynı kültür havzasını paylaşan farklı din ve inanç sistemleri arasında birtakım ortak unsurlar bulunabilir; ancak bu olgudan hareketle bir dinî inanç veya kavramın kökenini diğerine irca etmek pek isabetli olmasa gerektir. Aksi halde, Kur'an'daki birçok kıssanın Kitab-ı Mukaddes anlatılarıyla benzeşmesinden hareketle, "Kur'an kıssaları aslında Kitab-ı Mukaddes kaynaklıdır" şeklinde formüle edilen oryantalistik iddiaya da en azından bir nebze haklılık payesi vermek gerekir.

Şiî gelenekteki rec'at inancının tarihçesine gelince, bu inancın ne zaman ortaya çıktığı ve ilk defa kim ya da kimler tarafından ortaya atıldığı hususunda Sünnî müfessir Şihâbüddîn el-Âlûsî de (ö. 1270/1854) İbn Sebe'yi baş aktör olarak zikreder; ancak Âlûsî tarihsel süreçte ortaya çıkan başka birtakım aktörlerden daha söz eder. Ona göre rec'at fikri ilk defa İbn Sebe tarafından dillendirilmiş; fakat onun nezdinde rec'at Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir. İbn Sebe'den sonra hicrî 2. asrın başlarında Şiî muhaddis Ebû Abdillâh Câbir el-b. Yezîd Cu'fî (ö. 128/746)²¹ Hz. Ali'nin rec'atından da söz etmiş; ancak bu rec'atın ne zaman gerçekleşeceğine dair bir tarih belirtmemiştir. Hicrî 3. asra gelindiğinde, Câbir'in İmâmî-Şiî taraftarları bütün Ehl-i Beyt imamları ile onların düşmanlarının yeniden dünyaya dönecekleri fikrini benimsemişler ve bu hâdisenin Mehdî zuhur ettiği zaman gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir.²²

İbn Sebe'nin tarihî kimliğiyle ilgili karanlık noktalar dikkate alındığında Âlûsî'nin aktardığı bu tarihî süreç bilgisinin de ihtiyatla karşılanması gerektiği anlaşılır. Esasen, tarihlendirme hususunda kesin bir şey söylemek güç gözükmeyle birlikte rec'at fikrinin ilk defa aşırı Şiî

²⁰ Bulut, "Şiî Fırkalarda Gaybet ve Ric'at İnancı", s. 141-142.

²¹ Câbir el-Cu'fî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber Şa'bî, Atâ b. Ebî Rebah ve Tâvûs b. Keysân gibi âlimlerden ders aldığı bilinmektedir. Süfyan es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc gibi âlimler ondan rivayette bulunmuş ve Şiî inançları benimsemiş olmakla birlikte hadiste güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Buna karşılık Ebû Hanîfe ve İbn Kuteybe gibi Sünnî âlimler Câbir'i zayıf, metruk, kezzâb olarak nitelendirmişlerdir. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Câbir el-Cu'fî", *DİA*, İstanbul 1992, VI. 532.

²² Ebü's-Senâ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, Beyrut 2005, X. 237.

Keysâniye grupları arasında dillendirildiğine ilişkin görüş,²³ konuyla ilgili muhtelif görüşler arasında tarihsel gerçekliğe uygunluk açısından daha isabetli gözükmektedir. Gerçi Keysâniye fırkasına ilişkin isimlendirmede de tıpkı Sebeiyye'de olduğu gibi birtakım belirsizlikler mevcuttur. Hatta Keysâniye tenasüh, hulûl ve rec'at gibi inançları benimsedikleri için, kimi zaman Sebeiyye adıyla da anılmıştır. İsimlendirmeye ilgili belirsizliğe rağmen Keysâniye gruplarının söz konusu inançları benimsedikleri hususunda hemen hiçbir müphemlik yoktur.

Kaynaklardaki bilgilere göre Hz. Hüseyin'in 61/680'de Kerbelâ'da şehit edilmesi üzerine Muhtar es-Sekâfî öncülüğündeki Keysâniyye'ye bağlı bir grup, Hz. Ali'nin Havle binti Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) müslümanların yegâne kurtarıcısı olduğunu iddia etmiştir. Yine bu grup Muhammed b. el-Hanefiyye 81/700 yılında vefat edip Medine'deki Cennetülbakî kabristanına defnedildiği halde onun ölmediğini, Medine'nin batısındaki Radvâ dağında yaşadığını, yanındaki bir aslan ve kaplan tarafından korunduğunu, sabah akşam yiyeceğinin verildiğini, günün birinde mehdi sıfatıyla geri gelip dünyada adaleti tesis edeceğini ileri sürmüştür. Bu bilgiler ışığında, mehdi-lik ve rec'at inancının İslam dünyasında ilk defa hicrî 1. asrın ikinci yarısında Keysâniye grupları tarafından ortaya atıldığı ve zaman içerisinde diğer Şîiler arasında yayıldığı söylenebilir.²⁴ Nitekim farklı zamanlarda Şîî Bâkiriyye fırkası Muhammed el-Bâkır'ın (ö. 114/733), Nâvusiyye fırkası Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765), Mûseviyye'den bir zümre Musa el-Kâzım'ın (ö. 183/799), İsmâliyye'den bir grup İsmail b. Ca'fer'in (ö. 138/756[?]), başka bir Şîî grup ise Hasen el-Askerî'nin (ö. 260/874) ölmediğini, mehdi olarak dünyaya döneceğini ileri sürmüştür. Tenasüh inancını benimseyen aşırı Şîî fırkalar ise rec'ati ölümden sonra ruhun yeni bir beden ve kalıpta dünyaya gelmesi şeklinde kabul etmişlerdir.²⁵

²³ Bu görüş için bkz. Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'z-Zîne*, Bağdat 1982, s. 305; Câbirî, *el-'Aklü's-Siyâsî*, s. 286.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahmân Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, II. 71-82.

²⁵ Bulut, "Şîî Fırkalarında Gaybet ve Ric'at İnanç", s. 149-154. İlyas Üzümlü, "Rec'at", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV. 505.

Galip ihtimalle ilk defa Keysâniyye grupları arasında seslendirilen rec'at inancı içlerinden bir kısmı yine Keysâniyye'ye mensup olan Ebü't-Tufeyl, Âmir b. Vasîle (ö. 100/718), Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/746), Şair Küseyyir (ö. 105/173), Seyyid el-Himyerî (ö. 173/780) gibi Şiîler tarafından imamların yanı sıra başka insanların da dünyaya dönecekleri şeklinde içeriklendirilmiştir.²⁶ Hicrî 3. asra gelindiğinde İmâmîyye Şiasının erken dönem kelimcilerinden İbn Şâzân en-Nîsâbûrî (ö. 260/874) Ehl-i Sünnet'in itikâdî ve fikhî konularındaki görüşlerini çürütmek maksadıyla yazdığı *el-İzâh* adlı eserinde rec'at inancını geniş biçimde ele almış ve bu inancın sıhhatine dair birçok nassla istidlalde bulunmuştur. Ayrıca, Ehl-i Sünnet kaynaklarında da kimi insanların öldükten sonra dirildiklerine dair birçok rivayet bulunduğuna dikkat çeken İbn Şâzân söz konusu rivayetlerdeki muhtevaya inananların Şia'yı recat konusunda eleştirme haklarının bulunmadığını söylemiştir.²⁷ Çağdaş Şiî-İmâmî âlim Kâşifülgitâ da *Aslu's-Şîa ve Usûlühâ* isimli eserinde bir taraftan Şiî-İmâmî akaidindeki rec'at inancını temellendirmek gibi bir amacının bulunmadığını ve hatta bu konunun kendi nazarında bir tırnak kırıntısı kadar bile değer taşımadığını belirtmiş, diğer taraftan da 2.Bakara 243 ve 27.Neml 83. ayetlere atıfta bulunarak, bu ayetlerde anlatılanlara inanan kimselerin Allah'ın bir grup ölü insanı kıyametten önce diriltip dünyaya gönderecek olmasını niçin imkân dâhilinde görmediklerini anlamakta güçlük çektiğini söylemiştir.²⁸

Yeri gelmişken özellikle İbn Şâzân'ın eleştirisinde haklılık payı bulunduğunu belirtmek gerekir. Zira gerçekten de Sünnî âlimlere ait *Delâil ve Hasâis* türü kitaplarda Hz. Peygamber'in kimi ölü insanları dirilttiği ve/veya kimi ölü insanların öldükten sonra dirildikleri yönünde bilgiler içeren birçok rivayet mevcuttur.²⁹ İmâmîyye'yi rec'at konusunda bir tür sapkınlıkla suçlayan Sünnî ulemanın bahsi geçen rivayetleri eleştirme hususunda aynı hassasiyeti gösterdiklerinden kuşkuluyuz. Benzer bir durum Kur'an ve tahrif polemğinde de söz konusudur. Zira Kur'an'ın tahrifine inandıkları gerekçesiyle Şia'yı çok ağır bir dille eleştiren

²⁶ Cemil Hakyemez, *Gaybet İnancı ve Şiîlik'teki Yeri*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2006, s. 23-24.

²⁷ Bkz. Ebû Muhammed İbn Şâzân en-Nîsâbûrî, *el-İzâh*, Tahran 1383, s. 381 vd.

²⁸ Kâşifülgitâ, *Aslu's-Şîa*, s. 167.

²⁹ Bkz. Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, Beyrut trs., II. 110-114.

Ehl-i Sünnet âlimleri birçok muteber Sünnî hadis mecmuasında yer alan ve Kur'an'ın düpedüz tahrif edildiği anlamına gelen "recm ayeti" ve benzer içerikteki rivayetler konusunda ya suskun kalmayı tercih etmiş veya tekellüflü yorumlarla ilgili rivayetleri kurtarma yoluna gitmişlerdir.

Görüşlerini ifade tarzında erken dönem Ahbârilikteki katı muhafazakâr tutumu yansıtan İbn Şâzân'ın savunduğu rec'at fikri İmâmîyye Şiası'na mal olmuş ve Şeyh Sadûk diye şöhret bulan İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991) ve Şeyh Müfid (ö. 413/1022) gibi kelimcilerin katkılarıyla olgunlaştırılmıştır. Hicrî 5. asırdan itibaren Şîî gelenekte Usûlîlik düşüncesinin hâkim olmasıyla birlikte rec'atın kavramsal içeriği birtakım tevillerle makulleştirilmeye çalışılmıştır. Son dönemde ise birçok Şîî âlim rec'at inancına pek sahip çıkmamış veya en azından hararetle savunmak gibi bir tavır takınmamıştır.

Rec'atın Naslarla İlişkilendirilmesi

Şîî kelim ve tefsir âlimleri rec'at inancının sıhhatini ispat hususunda birçok nasla istidlalde bulunmuşlardır. İlgili nasların bir kısmı rivayetlerden, diğer bir kısmı da ayetlerden oluşmaktadır. Meclisî (ö. 1110/1699) *Bihâru'l-Envâr* adlı eserinde rec'atle ilgili 161 rivayet aktardıktan sonra bu inancın sıhhatinden kuşku duyulamayacağını belirtir. Bu görüşünü rec'at konusunda 200'e yakın ahbar bulunması ve kırk küsur sika ravi ile elliden fazla büyük âlim tarafından nakledildiği için, ilgili ahbarın mütevatir düzeyinde olmasıyla temellendiren Meclisî³⁰ ravi ve rivayet sayısının fazlalığını tevatüre kanıt gösterse de konuyla ilgili rivayetler arasında kayda değer farklılıklar ve bazı çelişkiler bulunması özellikle rec'atın keyfiyetini müphemleştirmektedir. Belli ki rivayet malzemesinden kaynaklanan bu problem bazı Şîî-İmâmî âlimlerce de fark edilmiş ve muhtemelen bu yüzden, "Şia rec'atın hak olduğu konusunda hemfikirdir; ama manası/mahiyeti hususunda ihtilaf vardır" şeklinde bir görüş ortaya atılmıştır.³¹

Meclisî'nin naklettiği rivayetlerin bir kısmında kıyamet kopmadan önce ilkin Hz. Peygamber'in dünyaya döneceği belirtilmekte, diğer bazı rivayetlerde ise dünyaya dönüş önceliği

³⁰ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LIII. 122-123.

³¹ Benzer bir görüş için bkz. Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s. 45.

Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e verilmektedir. Diğer taraftan bazı rivayetlerde sadece Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt imamlarının rec'atinden söz edilirken, diğer bazı rivayetlerde bütün peygamberlerin, hatta Allah yolunda can veren bütün insanlar ile onların düşmanlarının dünyaya dönecekleri belirtilmektedir.³² Sonuç itibarıyla ilgili rivayetler gerek kıyamet öncesinde dünyaya döneceklerin kimler olduğu konusunda gerekse rec'at sırasında olup biteceklerin mahiyeti hususunda ihtilaflar içerdiği için, istidlale elverişli gözükmemektedir.

Bu noktada rec'atın Şiî inanç siteminde temel bir ilke yani usûl-i dinden olup olmadığı meselesine de kısaca değinmek gerekir. İmam Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen bir rivayete göre rec'at inancı gerçek mümin olmanın temel şartlarından birisidir.³³ Nitekim bazı Sünnî araştırmacılar da "Usûlü'd-Dîn" başlığı altında rec'atı Şiî itikadının temel bir unsuru olarak zikretmişlerdir.³⁴ Buna mukabil özellikle çağdaş Şiî-İmâmî âlimler rec'atın usûl-i dinden sayılmadığını, ayrıca bunun sadece Şia'ya özgü bir inanç olduğunu, dolayısıyla rec'ata inanıp inanmamanın bir kimseyi mümin veya kâfir yapmadığını belirtmişlerdir.³⁵ Bu görüş, rec'at inancına delil gösterilen, üstelik sözleri nas mesabesinde addedilen imamların ahbârının en azından kimi Şiî âlimlerce pekâlâ göz ardı edilebildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Şiî âlimlere göre rec'at inancı sadece ahbârla değil Kur'an'ın beyanlarıyla da sabittir. Şöyle ki Kur'an İsrailoğullarından kimi insanların öldükten sonra diriltilip tekrar dünyaya döndürüldüklerinden söz etmektedir. Mesela, 2.Bakara 57. ayette, "*Derken, ölümünüzün ardından sizi dirilttik*"; 2.Bakara 243. ayette, "*[Ey Peygamber!] Vakti zamanında ölüm korkusuyla yurtlarını terk eden binlerce insanın başından geçenleri bilmez misin?! Allah onlara, 'Ölün!' buyurdu, daha sonra kendilerini diriltti.*" buyurulmaktadır. Yine 2.Bakara 259. ayette, büsbütün harap hâldeki bir kasabaya uğrayan ve Allah tarafından yüz yıl boyunca ölü halde bırakı-

³² Bkz. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LIII. 39-121.

³³ Bkz. Şeyh Sadûk, *Sıfâtü's-Şia*, Tahran trs., s. 29-30.

³⁴ Bkz. Avni İlhan, "Şia'da Usûlü'd-dîn", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 425-426; Yusuf Şevki Yavuz, "İmâmiyye'nin Usûlü'd-Dîn'e İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, 679-680.

³⁵ Bkz. Kâşifü'lğitâ, *Aslu's-Şia*, s. 167.

İp ardından diriltilen bir kişiden söz edilmektedir. Ayrıca, Ashab-ı Kehf'in uzun süre mağarada ölü gibi kalıp ardından tekrar hayata döndürüldüğünden bahsedilmektedir.³⁶

Evet, özellikle Bakara suresindeki çeşitli ayetlerde kimi insanların öldükten sonra diriltip yeniden dünyaya döndürüldüklerinden söz edilmekte; ancak bu olayın gelecekte vuku bulacağına işaret edilmemektedir. Şîî âlimler böyle bir itiraza karşı İsrailoğulları'nın geçmişte yaşadığı tüm tecrübeleri aynıyla İslam ümmetinin de yaşayacağını bildiren meşhur hadise dikkat çekmiş ve bu hadisi rec'atin gelecekte de vuku bulacağına delil göstermişlerdir.³⁷

Şîî âlimler kimi ayetlerde anlatılan hususların te'vil yani vuku buluş cihetiyle geleceğe işaret ettiği, diğer bir deyişle, Allah'ın bazı ayetlerde haber verdiği olayların gelecekte gerçekleşeceği düşüncesinden hareketle rec'atin sadece mazide değil istikbalde de vuku bulacağı iddiasına bir dizi ayeti de delil göstermişlerdir. Mesela Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim Kummî'nin (ö. 307/919[?]) tefsirinde, "Ne var ki biz o ülkede [Mısır'da] ezilen İsrailoğulları'na sahip çıkmayı, onları kölelikten kurtarıp özgür ve öncü bir toplum yapmayı ve [güç ve iktidara] vâris kılmayı istiyorduk. Yine biz İsrailoğulları'nı Suriye-Filistin topraklarına yerleştirmeyi, onlar vasıtasıyla Firavun'u, Hâmân'ı ve ordularını da [Mısır'ın geleceği hakkında] korktukları şeye maruz bırakmayı istiyorduk" ayetleri [28.Kasas 4-6] rec'atle ilişkilendirilmiştir.

Şîî yoruma göre bu ayetler aslında Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'le ilgilidir. Eğer bu pasaj Hz. Musa ve Firavun arasında geçenleri anlatmak maksadıyla vahyedilmiş olsaydı Allah 6. ayette *ve-nürîye firavne ve hâmâne ve cunûdehümâ minhü* [yani *min musa*] yerine *minhüm* ibaresini kullanırdı. Kısacası, bu ayetlerin gerçek muhatabı Hz. Peygamber ve dolayısıyla onun evladı konumundaki imamlardır. Allah burada Hz. Peygamber'e bir vaatte bulunmaktadır. Bu ilahi vaat Hz. Peygamber'in vefatından sonra tahakkuk edecektir. Ayrıca, Allah burada Musa ve İsrailoğulları ile onların düşmanları olan Firavun ve Hâmân'ı Ehl-i Beyt'in durumuna ilişkin bir örnek olarak sunmuş ve zımnen şöyle buyurmuştur: "Firavun İsrailoğulları'nı katletti ve zulmetti; ama Allah Musa'yı Firavun ve adamları karşısında muzaffer kıldı. Aynı şekilde Rasûlullah'ın Ehl-i Beyt'i de düşmanları tarafından katledilip zulme

³⁶ Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, Beyrut 1991, I. 57; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LIII. 74, 129-130; Sultan Muhammed el-Cenâbezî, *Beyânü's-Saâde*, Beyrut 1988, I. 96.

³⁷ Şeyh Müfid, *el-Fusûlü'l-Muhtâra*, Kum 1413, s. 95; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, VII. 321.

uğratıldı. Ne var ki Allah onları ve düşmanlarını tekrar dünyaya döndürecek, böylece düşmanlarından intikam almalarını sağlayacaktır.³⁸

Bu anakronik yorumdaki intikam ögesinden de anlaşılacağı gibi Şia'daki rec'at inancı derin bir travmanın izlerini taşımaktadır. Bu travma özellikle Emeviler ve Abbasilerin iktidar dönemlerinde imamlar ve taraftarlarının baskı altında tutulup zulme uğratılma sürecinde oluşmuştur. Belli ki mağduriyet psikolojisi Şiilerde hem bir ümit ve teselli arayışına hem de bir rövanş alma hırsına yol açmış ve nihayet bu patolojik hâl mehdi ve recat gibi fikirlerle dışa vurmuştur. Kısaca denebilir ki Şia'daki rec'at inancı, Ziya Paşa'nın (ö. 1880), "Zalimlere bir gün dedirtir kudret-i mevlâ tallâhî lekad âserekellâhu 'aleynâ" dizelerinde ifadesini bulan bir ümit ve beklentinin sonucudur. Nitekim bu tespit müminlere dünyevî güç ve iktidar vaadi ile müşriklere uhrevi azap tehdidi temalarını içeren birçok ayetin bazı Şif kaynaklarda rec'atla ilişkilendirilmiş olmasıyla da doğrulanmaktadır.

Meclisî'nin naklettiği bir dizi rivayete göre salih kullara yeryüzünde güç ve iktidar imkanı bahşedileceğinden söz eden 21.Enbiyâ 105, 24.Nûr 55 ve 28.Kasas 5 gibi ayetler rec'atın Şia'ya ümit tazelettiren veçhesine,³⁹ azaptan söz eden 72.Cin 24 ve 50.Kâf 41 ve 68.Kalem 16 gibi ayetler ise Ehl-i Bey'e zulmeden Muaviye, Yezid ve Mervan b. el-Hakem gibi zalimlerden rövanş alma veçhesine işaret etmektedir.⁴⁰ Kummî tefsirindeki ilginç yoruma göre "Biz yakında onun burnunu sürtüp perişan edeceğiz" ayeti [68.Kalem 16], Velid b. Muğîre veya Ahneş b. Şerik'e yönelik bir tehdit olmaktan öte Hz. Ali'nin rec'at günü düşmanlarını sürüm sürüm süründürecek olmasına delalet etmektedir. "Sonunda o kâfirler tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yardımcısız, çaresiz ve kimsesiz olduğunu çok iyi anlayacaktır." mealindeki 72.Cin 24. ayet ise rec'at günü zalimlerin Hz. Ali ile Mehdi'yi göceklerinden söz etmektedir.⁴¹

Şia'nın rec'at konusundaki en güçlü delili, "Gün gelecek, her toplumun içinden ayetle-rimizi yalan sayan kimseleri ayrı bir grup olarak toplayacağız. Daha sonra onlar Allah'ın

³⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II. 110-111.

³⁹ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LIII. 117-119.

⁴⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II. 303, 367, 380.

⁴¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II. 367.

huzuruna sevk edilecektir. Hesaba çekilme yerine vardıklarında Allah, 'Demek, siz benim ayetlerimi anlayıp kavramadan gerçek dışı saydınız ha! Yok, gerçek dışı saymadınız da ya ne yaptınız?!' buyuracaktır." mealindeki 27.Neml 83-84. ayetlerdir. Tabersî ve diğer pek çok Şîî âlime göre 83. ayetteki *ve yevme nahşürü min külli ümmetin fevcen* ibaresinde kastedilen, genel değil özel bir haşir günüdür. *Min külli ümmetin* ibaresindeki *min* harfinin işlevi teb'iz olduğu için, bu özel haşir gününde tüm insanlar değil bazı insanlar diriltilecektir. Hâlbuki genel haşirde 18.Kehf 47. ayette de açıkça belirtildiği gibi tüm insanlar diriltilecektir. Kısacası bu ayette rec'atten söz edilmektedir.⁴² Nitekim Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen bir rivayette de 27.Neml 83. ayet rec'ate, 18.Kehf 47. ayet ise kıyamet gününe delalet etmektedir.⁴³ Yine Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen başka bir rivayete göre, "*Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün; iki defa dirilttin*" ayetinde [40.Mümin 11] sözü edilen iki diriltmeden birincisi rec'at, ikincisi kıyamet, iki öldürmeden birincisi dünyadaki normal ölüm, ikincisi de rec'at sonrası ölüm anlamına gelmektedir.⁴⁴

Bize öyle geliyor ki Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen bu yorumlar galip ihtimalle asılsızdır. Şia nezdinde imamların sözleri nas mesabesinde olduğu için, onları belki de hiç konuşmadıkları konularda konuşurmak ve böylece mesnetsiz bir düşünce ya da görüşü nasla temellendirmek akılcıca bir yöntem olsa gerektir. Bu noktada, Şîî ahbar edebiyatında imamların dilinden aktarılan pek çok sözün düşünülmüş, tasarlanmış ya da uydurulmuş olduğu söylenebilir. Nitekim "*Onlar, son derece ciddi biçimde yemin ederek, 'Allah ölen kimseyi diriltmez' dediler. Hayır, bilakis diriltecek! Bu, Allah'ın mutlaka gerçekleşeceğini taahhüt ettiği bir vaattir...*" ayetinin [16.Nahl 38.] tefsiri olarak nakledilen şu rivayet de tasarlanmış ve/veya uydurulmuş gibi gözükmektedir.

Ebû Abdillâh [Ca'fer es-Sâdık] dedi ki: Halk bu ayet hakkında ne diyor?

Ravi: "Ayet kâfirler hakkında nazil oldu" diyor.

⁴² Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, VIII. 321. .

⁴³ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II. 11.

⁴⁴ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LIII. 56.

Ebû Abdillâh: Kâfirler Allah'a yemin etmezler. Bu ayet Ümmet-i Muhammed'den bir grup hakkında nazil oldu. Şöyle ki onlara, "Sizler öldükten sonra kıyamet kopmadan önce dünyaya döndürüleceksiniz" denildi; ama onlar yemin-billâh ederek öldükten sonra tekrar dünyaya döndürülmeyeceklerini ileri sürdüler. Bunun üzerine Allah [16.Nahl 38. ayette] onlara cevap verdi ve "Evet, Allah ölüleri diriltecek ve böylece onların itiraz konusu yaptıkları şeyi [kıyamet ve azap gerçeğini] ayan beyan gösterecek." buyurdu. Bu ayette [16.Nahl 39] ise onlara rec'at sırasında vuku bulacak olayları haber verdi.⁴⁵

Bazı Şiî müfessirler "Dâbbetü'l-Arz"dan söz eden 27.Neml 82. ayetin de rec'atle ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Mesela Şiî-sufî müfessir Cenâbezî'ye (ö. 1909) göre bu ayetteki *ve-izâ veka'a'l-kavlü 'aleyhim* ibaresi Mehdi'nin zuhuruna, *dâbbetü'l-arz* da Hz. Ali'ye delalet eder. Çünkü o, "Ben, Dâbbetü'l-Arz'ım" demiştir. 83. ayette geçen *yevm* kelimesi ise Mehdi'nin ortaya çıkacağı rec'at gününe işaret eder.⁴⁶

Sünnî kelam literatüründe bir kıyamet alameti olarak ele alınan ve hakkında birtakım yorumlar üretmek yerine Selefi bir yaklaşımla salt inanmak prensibine vurgu yapılan "Dâbbetü'l-Arz"⁴⁷ Şia'nın yüklediği anlam akla zarar niteliktedir. Yeri gelmişken bazı Sünnî müfessirlerin dâbbetü'l-arz konusunda aktardıkları rivayetlerdeki içeriğin de aynı nitelikte olduğu belirtilmelidir. Bu itibarla, "dâbbetü'l-arz"ın boyunun altmış arşın, vücudunun tamamen kıllarla kaplı, iki kanatlı, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, aslan yeleli, kaplan renkli ve koç kuyruklu olduğu, bir kuşluk vakti elinde Hz. Süleyman'ın mührü ve Musa'nın asası bulunduğu halde Mekke'de veya Safa tepesinde veya Tihame vadisinde veya Ebû Kubey's dağında veya Sodom şehrinde ortaya çıkacağı, başının bulutlara değeceği şeklinde bilgiler içeren

⁴⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II. 387.

⁴⁶ Cenâbezî, *Beyânüs-Sa'âde*, III. 181.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Zeki Santoprak, "Dâbbetü'l-Arz", *DİA*, İstanbul 1993, VIII. 393-395.

rivayetleri 27.Neml 82. ayetin tefsirine adeta boca eden Sünnî müfessirler de⁴⁸ en az Şia kadar eleştirilmeyi hak etmektedir.

Rec'at inancının naslarla ilişkilendirilmesi bahsini kapatırken İmâmiyye Şiası'nda "ölümden sonra dünyaya dönmek" anlamındaki rec'at inancını benimsemeyen ve bu konudaki rivayetleri tevil eden bazı âlimlerin mevcut olduğunu da belirtmek gerekir. Bu âlimlerin yorumuna göre rec'at Mehdi'nin zuhuruyla birlikte siyasi güç ve iktidarın Ehl-i Bey't'e dönecek olması demektir. Çünkü "ölülerin yeniden dünyaya dönmesi" anlamında bir rec'at teklife aykırıdır. Ancak Tabersî bu görüşün isabetli olmadığı kanaatindedir. Çünkü der, Tabersî, rec'atte farzları ifayı, yasaklardan kaçınmayı gerektiren bir husus yoktur. Bu yüzden rec'at teklife münafi değildir. Denizin yarılması, asanın yılanı dönüşmesi gibi mucizeler izhar edilirken teklif ortadan kalkmamıştır; dolayısıyla rec'atta da aynı durum söz konusudur.⁴⁹

Son olarak şunu da belirtelim ki Şeyh Rıza Muzaffer gibi bazı Şiî âlimler rec'atın tıpkı haşir-neşir gibi Allah'ın kudretine ilişkin bir delil olduğunu, dolayısıyla kimi insanların kıyametten önce dünyaya döneceklerini inkâr edenin bir bakıma haşri inkâr etmiş olacağını ileri sürmüştür.⁵⁰ Buna mukabil kimi çağdaş Şiî âlimler daha önce de işaret edildiği gibi rec'atin temel bir inanç olmadığı, rec'ate inanmayan kimsenin müminliğine zarar gelmeyeceği fikrini savunmuşlardır.⁵¹

Rec'atı Kur'an'la Temellendirmenin Temelsizliği

Şia'nın rec'ate delil gösterdikleri ayetlerin hiçbirinin uzaktan yakından bu konuyla ilgisi yoktur. Nitekim en büyük Şiî müfessirlerden biri olan Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067) Şia'nın recat konusunda en güçlü Kur'anî delili kabul edilen 27.Neml 83. ayetin tefsirinde "Bir grup, rec'at konusunda bu ayetle istidlalde bulundu" ifadesini kullanmak suretiyle ayetin rec'at

⁴⁸ Bkz. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, Beyrut 1995, III. 429-430; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII. 156-157; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI. 377-383; Ebû'l-Hasen Alâeddin Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, Beyrut trs., III. 392-393

⁴⁹ Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, VII. 321.

⁵⁰ Muhammed Rıza el-Muzaffer, *'Akâidü'l-İmâmiyye*, Beyrut 1992, s. 111-112.

⁵¹ Muhammed Cevâd Mağniyye, *eş-Şîa fi'l-Mizân*, Beyrut 1989, s. 54-55.

inancına delil gösterilmesini pek isabetli bulmadığını ima etmiştir.⁵² Ayrıca, son devirdeki bazı Şii müfessirler bu ayetin tefsirinde rec'attan hiç söz etmemişlerdir. Mesela Muhammed Cevâd Mağniyye ilgili ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Mimmen yükezzibü ibaresindeki *min* harf-i cerrinin işlevi teb'iz değil beyâniyedir. Tıpkı, *fectenibü'r-ricse mine'l-evsân* [22.Hacc 30] ayetindeki *min* harf-i cerri gibi. Zira bu ibare, "Bazı putlardan" değil, "tüm putlardan sakinin" anlamındadır. 27.Neml 83. ayette kastedilen mana şudur: Ümmetler arasında Allah'ın ayetlerini tasdik eden kimseler bulunduğu gibi yalanlayanlar da vardır. Allah yarın bir gün istisnasız tüm inkârcıları (mükezzibîn) hesaba çekmek ve hak ettikleri karşılığı vermek üzere haşredecektir. Allah'ın inkârcıları da müminleri de haşredeceği bilinen bir husustur. Ancak bu ayette tehdit ve ikaz maksadına matuf olarak (sadece) inkârcılardan söz edilmiştir.⁵³

Mağniyye'nin bu yorumu Sünnî müfessirlerin yorumlarıyla aynı çizgidedir. Çünkü tüm Sünnî müfessirlere göre bu ayet kıyamet ya da mahşer gününden söz etmektedir. Âlûsî, 27.Neml 83. ayetin tefsirinde Tabersî'nin yorumlarını aktardıktan sonra bu ayette rec'attan değil kâfirleri tevbih ve tazip maksatlı bir haşirden söz edildiğini belirtir.⁵⁴ Çünkü der Âlûsî, bu ve benzeri içerikteki bütün ayetlerde kıyamet günündeki haşirden söz edildiği bilinen bir husustur. Kaldı ki, "O kâfirlerden/müşriklerden birine ölüm gelip çatınca, 'Ey rabbim! N'olur ikinci bir fırsat olarak beni tekrar hayata döndür de geçmişte ziyan ettiğim ömrümü seni hoş-

⁵² Ebû Ca'fer et-Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut trs., VII. 106.

⁵³ Muhammed Cevâd Mağniyye, *et-Tefsîru'l-Kâşif*, Beyrut 1990, VI. 40.

⁵⁴ Âlûsî'ye göre bu ayet inkârcıların kıyamet günündeki hallerini kısa ve özlü biçimde anlatmakla beraber burada sözü edilen haşir, tevbih ve azap maksadına matuf özel bir haşir olup kıyamet günündeki genel (külli) haşirden sonra gerçekleşecektir. Diğer taraftan, gerek *min külli ümmetin* ibaresindeki gerekse *mimmen yükezzibü* ibaresindeki *min* edatı "bir kısmı" anlamındadır. Nitekim her ümmet müminler ve inkârcılar olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre Allah ayette, "Biz peygamberlerin veya her çağın ümmetlerinden bizim ayetlerimizi yalan sayan kalabalık bir gurubu haşredeceğiz" buyurmaktadır. Ayetteki *fevc* kelimesi ise kâfirlerin öncülerinden oluşan gruba delalet eder. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre kıyamet günü Ebû Cehil, Velid b. Muğire, Şeybe b. Rebî'a Mekkeli kâfirlerin önlerine katılacak ve aynı bunlar gibi diğer kâfir halklar da liderleri en ön safta yerini almış vaziyette haşrolunacaktır. Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, X. 236.

nut edecek işler yaparak telafi edeyim.' diye yakarır. Doğrusu bu onun söylediği boş bir laftan ibarettir. Hem sonra dünyadan göçüp gidenlerin ardında yeniden diriltilecekleri vakte kadar aşılması mümkün olmayan bir ölüm engeli vardır." mealindeki 23.Mü'minûn 99-100 ayetler ile diğer pek çok ayet rec'at fikrini temelsiz ve geçersiz kılmaktadır. Şia'nın rec'atla ilgili rivayetlerine gelince, bu rivayetlerin delil değerini tartışmaya açmak yersizdir. Çünkü Zeydiyye'nin ilgili rivayetleri reddetmesi bizim bu konuda söz söylememize hacet bırakmamaktadır.⁵⁵

Âlûsî'nin bu isabetli tenkitlerine ilaveten denebilir ki Şîî müfessirlerin 27.Neml 83. ayette geçen *naşşuru* lafzını muhtemelen *haşır* kelimesinin "insanları buldukları yerden çıkarmak" şeklindeki sözlük anlamından hareketle salt "diriltme" şeklinde anlayıp yorumlamaları da isabetli değildir. Çünkü *haşır* kelimesi, kıyamet günündeki dirilişten (ba's) sonra gerçekleşecek merhaleyi ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. Nitekim Ebû Abdillâh el-Halîmî (ö. 403/1012), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451) ve daha pek çok âlim *haşır* terimini bu anlamda kullanmışlardır. Bu kullanım, kıyamet hallerini tasvir eden nasslara daha uygun düşmektedir.⁵⁶

Öte yandan Şîî müfessirlerin rec'ata delil gösterdikleri, "[Ey Peygamber!] Vakti zamanında yurtlarını ölüm korkusuyla terk eden binlerce insanın başından geçenleri bilmez misin?! Allah onlara, 'Ölün!' buyurdu, daha sonra kendilerini diriltti." [2.Bakara 243] ve "Derken, ölümünüzün ardından sizi dirilttik" [2.Bakara 56] gibi ayetlerde sözü edilen ölüm ve dirilişin, bildik anlamda ölüm ve diriliş anlamına geldiği müselleme değildir. Çünkü 2.Bakara 243. ayette geçen "ölüm" bazı müfessirlere göre "öleyazmak" veya "ölümle burun buruna getiren felaketlerle boğuşmak", "diriltme" de söz konusu felaketlerden kurtarmak anlamındadır.⁵⁷

2.Bakara 56. ayette geçen "mevt" (ölüm) kelimesine gelince, bu kelime de büyük bir ihtimalle "bayılmak, şuurunu kaybetmek" anlamındadır. Çünkü "mevt kelimesi her zaman yaşamın sona ermesi anlamına gelmez. Bu kelime geçici duyu kaybına uğramak, akli mele-

⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, X. 237.

⁵⁶ Süleyman Toprak, "Haşır", *DİA*, İstanbul 1997, XVI. 417.

⁵⁷ Bkz. Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus trs., II. 479-480.

kelerden yoksun kalmak, büyük acı ve keder yaşamak, uyumak gibi manalara da gelir.⁵⁸ Diğer taraftan, 2.Bakara 259. ayete konu olan kıssadaki içerik de gerçekten olmuş bitmiş bir olayla değil muhtemelen Hezekiel peygamberin rüyası ve/veya vizyonu ile ilgilidir.

Rasyonellik dozu fazla olduğu gerekçesiyle bu yorumlarımıza itiraz edilebilir. Ancak biz böyle bir itiraza haklılık payesi vermiyoruz. Çünkü biz Kur'an kıssalarındaki dilin insanlarda derin hayret ve hayranlık uyandırma, böylelikle Tanrı'ya saygı fikri aşılama gibi bir amaca hizmet ettiğini düşünüyoruz. Bu yüzden de kimi kıssalarda epik ve hatta mitik anlatı tarzının hâkim olduğunu ileri sürüyoruz. Bu görüşümüze itiraz edilmesi hâlinde Şia'nın özellikle yukarıda bahsi geçen bir dizi ayetle rec'at inancını temellendirmesine kimsenin söyleyecek sözü kalmaz. Çünkü mademki geçmişte kimi insanlar öldükten sonra diriltilip yeniden dünyaya döndürülmüştür; o halde aynı şey gelecekte de pekâlâ gerçekleşebilir. Nitekim Şia'nın rec'at iddiası da aşağı yukarı budur.

Değerlendirme ve Sonuç

İmâmiyye Şiası'ndaki rec'at özellikle Emevîler ve Abbasîlerin hüküm sürdüğü dönemlerde başta Ehl-i beyt ve taraftarları olmak üzere Şîî zümrelerin merkezi devlet otoritesi tarafından fişlenmesi, baskı altında tutulması ve kimi zaman çok şiddetli biçimde cezalandırılması neticesinde yaşanan çok ağır travmanın bir semptomu gibi gözükmektedir. Nitekim rec'atın özellikle kurtarıcı mesih ve mehdi inancına eklenmiş olması açıkça bu duruma işaret etmektedir. Belli ki zulme uğramışlık Şîîlerde bir mağduriyet psikolojisi yaratmış ve bu psikoloji daha önce de kısaca işaret ettiğimiz gibi bir yandan mehdi inancında ifadesini bulan bir kurtarıcı beklentisine, diğer yandan da hasımlardan rövanş alınacak gün özlemine yol açmıştır. Nitekim Şia'nın istidlalde bulunduğu birçok rivayetteki ana tema da rec'atın aslında hasımlardan rövanş alma özlemine karşılık geldiğini göstermektedir.

Erken dönemlerde Şîî zümrelerin maruz kaldığı sıkıntılar dikkate alındığında rec'at inancını kendi tarihsel şartları içerisinde makul bir çerçeveye oturtmak ve bir insanlık durumu olarak okumak mümkündür; ancak bu inancı nasslarla temellendirmek, hele hele Kur'an'la

⁵⁸ Bkz. Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 724; Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, Beyrut trs., IV. 536-538.

ilişkilendirmek kesinlikle imkân dâhilinde değildir. Bir cümlede özetlemek gerekirse, rec'at inancı ortaya çıktığı tarihsel, toplumsal ve siyasal düzlemde anlaşılabilir mahiyettedir; fakat hiçbir ayetle izah edilebilir keyfiyette değildir. Çünkü gidenlerin (ölenlerin) geri gelmediği, “Allah birdir, şeriki yoktur” kadar mutlak ve kesin bir gerçektir.

The Probable Roots of the Shi'ate Doctrine of *Raj'a* and Its So-Called Religious Foundations

Citation / ©-Öztürk, M. (2008). The Probable Roots of the Shi'ate Doctrine of *Raj'a* and Its So-Called Religious Foundations. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 8 (1), 43-63.

Abstract- Meaning literally return and advent, the Arabic word *raj'a* implies a closely-related religious terminological sense: returning to the world after death or the coming back of some dead people to the world after being resurrected by God prior to the Resurrection. The Imamiyya Shi'ite believe that a *raj'a* in this meaning is true and will really occur. However, other Islamic sects such as Ahl Sunnah, Mu'tazilite, and Zaydiyya assert that this belief has no room in the authentic Islamic creed. The Shi'ite hold that this is an erroneous view for the doctrine of *raj'a* is established by the Qur'anic verses and there are some two-hundred narrations most of them coming from the imams of the *Ahl al-Bayt*. So in this paper, we would first focus on the probable roots of the Shi'ite doctrine of *raj'a* and then discuss the relevancy of the scriptural proofs used by the Shi'ite scholars on this issue.

Keywords- Shi'ite, Imamite Shi'ite, *raj'a*, Mahdi (Saviour).